

Bolesław Pękala

Wyższa Szkoła Pedagogiki i Administracji w Poznaniu

PROBLEMATYKA KSZTAŁTOWANIA PROSPOŁECZNYCH POSTAW PRZEZ NAUCZYCIELA POLONISTĘ

Słowa kluczowe: edukacja moralna, socjalizacja, wartości, postawy prospołeczne, autorytety, wzorce osobowe, facylitacja społeczna

Streszczenie: Zasadniczym celem działalności nauczyciela, zwłaszcza nauczyciela polonisty, oprócz spraw związanych z przekazywaniem określonej wiedzy uczniom, jest właściwa realizacja celów wychowawczych, czyli problem kształtowania prospołecznych postaw. Nasza koncepcja wychowania mocno akcentuje zespół postaw, które wyrażają stosunek do człowieka, do świata ludzkich dążeń, ideałów. Innymi słowy, chodzi tu o stosunek do świata wartości, a więc postawy ideowe takie jak humanizm, solidarność z innymi narodami, egalitaryzm, zaangażowanie, ideowość, umiłowanie wolności. Szczególnie jednak zaakcentować należy postawę szacunku dla pracy, która spełnia wyjątkową rolę w naszym systemie wartości.

FORMATION OF PRO-SOCIAL ATTITUDES OF PUPILS BY A TEACHER OF POLISH LANGUAGE AND LITERATURE

Key words: moral education, socialization, values, pro-social attitudes, authorities, personal patterns, social facilitation

Summary: One of the main objectives of teacher's activities is, besides conveying particular knowledge to pupils, shaping their pro-social attitudes. Our conception of education strongly emphasizes the group of attitudes which express the relation to other human being, to the world of human aspirations and ideals. In other words, at stake here is the attitude towards the realm of values. This general attitude comprises range [variety] of so called devoted attitudes like humanism, solidarity with other nations, egalitarianism, engagement, love of freedom, and above all, the attitude of respect for human work, which plays exceptional role in our system of values.

Na początku należy wyrazić szereg generalnych uwag i konstatacji, które przypomną o występowaniu w świecie określonych, niepożądanych zjawisk, komplikujących w niebywały sposób życie narodów i społeczeństw.

Dewastacja w skali globalnej środowiska naturalnego, wzrost przestępczości, korupcja, głód w niektórych krajach, niepewność jutra, obawa przed wojnami a wojną atomową w szczególności, terroryzm, pazerny konsumpcjonizm, „urzeczowienie” i „samoubóstwienie” człowieka, jednostkowy i zbiorowy hedonizm – stają się ewidentnymi elementami towarzyszącymi życiu współczesnego człowieka – co w połączeniu z „dowartościowaniem dóbr materialnych – jak stwierdza Z. Brzeziński – wywołuje pesymizm na poziomie działania i chciwość na poziomie motywacji”.

Świat konsumpcyjny stał się dzisiaj dla wielu ludzi światem obowiązującym. Odwrót od ideałów jest w pełni zauważalny.

Wykształcająca się u młodzieży jak i u ludzi dorosłych świadomość egocentryczna staje się dominująca i prowadzi w konsekwencji donikąd, nie zapewnia tzw. „ładu serca” – nieodzownego komponentu osobowości ludzkiej.

Truizmem jest stwierdzenie, że edukacja przeżywa kryzys. Tradycyjne nauki pedagogiczne „wypaliły się”. Zagubienie etycznych aspektów nauki, techniki i edukacji – jak stwierdza A. Kiepas – jest zauważalne³⁰.

Współczesna polska szkoła stanęła więc przed spotęgowanym wyzwaniem, gdyż w niej widzi się częściowe antidotum na występujące zagrożenia. Odpowiedzią może być tylko rozważne i mądre, pedagogiczne, długofalowe działanie. Dotyczy to nauczycieli wszystkich przedmiotów, a w szczególności polonistów.

Jakkolwiek zasadniczym celem działalności polonisty jest przede wszystkim całokształt spraw związanych z poznawaniem literatury polskiej i częściowo obcej, działalność nauczyciela „języka polskiego” obejmuje także realizację celów wychowawczych, czyli problem kształtowania prospołecznych postaw.

O postawach można mówić wówczas, gdy ustosunkowania stałe odnoszą się do klas przedmiotów, instytucji, idei, wartości. Postawy to uogólnione stany gotowości do motywowanego zachowania³¹. Z poznawczego punktu widzenia postawa jest „układem postrzeżeń wartościujących”³², natomiast z motywacyjnego punktu widzenia postawa to pewien „stan gotowości do pojawienia się motywu”³³.

Może zaskakiwać fakt, że termin postawa został opisany przez dwie definicje dodatkowe, z których każda została sformułowana z innego punktu widzenia. Wpływa to z faktu, że słowo postawa krzyżuje się z procesami poznawczymi, obejmującymi pamięć i myślenie – oraz z motywacyjnymi, do których należą uczucia i dążenia³⁴.

Nie należy jednak mylić postaw z dążeniami³⁵, zainteresowaniami³⁶, zamiłowaniem³⁷ czy przekonaniami³⁸ lub pojęciami³⁹. Konieczne jest zaznaczenie, że

³⁰ Zob. A. Kiepas, *Moralne wyzwanie nauki i techniki*, Katowice 1998, s. 8 i n.

³¹ Zob. Th. M. Newcomb, R. H. Turner, Ph. E. Converse, *Psychologia społeczna*, Warszawa 1970, s. 66.

³² Ibidem, s. 61.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, s. 111 i n.

³⁵ Dążenia to ustosunkowania kierowane na określone cele.

³⁶ Zainteresowania to ustosunkowania mające na celu uzyskanie informacji o przedmiocie.

postawy, a także zainteresowania, uczucia, zamiłowania zależą od „specyficznych doświadczeń jednostki z danym kręgiem zjawisk, od informacji o danym przedmiocie, od wzorów ustosunkowań, z jakimi się zetknęła, od jej doświadczeń z podobnymi zjawiskami”⁴⁰. Dla uzupełnienia dodaje się także, że oprócz powyżej wymienionych specyficznych determinant postaw, zainteresowań, uczuć, zamiłowań „ustosunkowania zależą również od pewnych ogólnych właściwości podmiotu jak zdolności i temperament”.

W licznych utworach literatury polskiej i obcej autorzy prezentują bohaterów książkowych, którzy swym postępowaniem mogą wzbudzić twórczą refleksję ucznia, a nawet go ukierunkować i zachęcić do prospołecznych poczynań, a tym samym zintensyfikować uczniowskie uczenie się. Lektura jest często inspiracją do różnorodnych działań⁴¹. Polonista ma sporo możliwości doboru literackich postaci – wzorów o ideowej postawie. Umiejętność nawiązywania do wzorów z przeszłości i twórczego łączenia ze współczesnością jest jak najbardziej pożądana i wychowawczo korzystna⁴². Innymi słowy, chodzi w tych zabiegach o sprawy związane z kształtowaniem uczniowskich prospołecznych postaw i metapostaw stanowiących jeden z centralnych problemów wychowawczych, co wymaga znacznie pełniejszej orientacji w teoretycznym ujęciu tegoż zagadnienia.

Realizując wychowawcze cele nauczania i uczenia się literatury, ma się m.in. możliwość kształtowania zasygnalizowanych powyżej metapostaw polonistycznych. W. Pasternak wylicza następujące:

1. Metapostawę wrażliwości na piękno dzieł literackich;
2. Metapostawę pietyzmu wobec dziedzictwa literackiego;
3. Metapostawę twórczej recepcji dzieł literackich;
4. Metapostawę twórczej ekspresji w języku literatury.

Warto przypomnieć, że postawy to „uogólnione stany gotowości do motywowanego zachowania” Natomiast metapostawy są „postawami wyższego rzędu, a więc bardziej ogólnymi niż postawy, nadrzędnymi. Nie dotyczą pojedynczych przedmiotów, zjawisk i idei, lecz przedmiotów, zjawisk, osób czy też idei wielu. Metapostawy są postawami trwałymi, trudno ulegającymi zmianom,

³⁷ Zamiłowania to „ustosunkowania wyrażające się w skłonności do wykonywania pewnych czynności”. J. Reykowski, *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności*, [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, Warszawa 1976, s. 763.

³⁸ Przekonania to rezultat bardziej samodzielnego ustosunkowania się jednostki ludzkiej do określonego zagadnienia.

³⁹ Pojęcia zawierają w sobie naszą wiedzę o przyrodzie i społeczeństwie. Treścią pojęć są ogólne i wspólne własności, cechy rzeczy i zjawisk.

⁴⁰ Zob. J. Reykowski: *Osobowość...*, s. 765.

⁴¹ Wpływ literatury na postępowanie młodych i dorosłych czytelników sygnalizują m.in.: W. Gocłowska, *Zmiany w postawie moralnej dziecka w domu rodzinnym pod wpływem lektury. Z Doświadczeń Bibliotek Szkolnych i Pedagogicznych*. 1963; H. Radlińska, M. Gutry, B. Groszlikowa, *Czytelnictwo dzieci i młodzieży*, Warszawa 1932; A. Przeclawska, *Książka w życiu młodzieży współczesnej*, Warszawa 1962; B. Pękala, *Słowo o polonistce*, Bydgoszcz 1999, s. 106 i n. Nadmieniamy również, że szereg wiadomości z powyższej pozycji zostało wykorzystanych w niniejszym artykule.

⁴² Zob. A. Gurycka, *Ocena skuteczności oddziaływań wychowawczych*, „Psychologia Wychowawcza” 1969, nr 1.

zinternalizowanymi. Z tego też względu stanowią niejako fundament tworzenia się innych postaw w przyszłości⁴³.

Metapostawy dzielą się na polonistyczne i pozapolonistyczne. Metapostawy polonistyczne są kształtowane głównie w procesie nauczania i uczenia się literatury. Natomiast metapostawy pozapolonistyczne udaje się kształtować w procesie nauczania i uczenia się innych dyscyplin.

Przechodząc do szerszego omówienia postaw można stwierdzić, że są one konsekwencją najczęściej poznawczej adaptacji do otaczającej rzeczywistości. Stanowią istotny składnik organizacji następstwa zachowań człowieka. Określenie i zdanie sobie sprawy z wzajemnych relacji takich terminów, jak: postawy, wartości⁴⁴, motywy⁴⁵, popędy⁴⁶ jest konieczne dla lepszego rozumienia procesów interakcji, determinujących psychiczną aktywność ucznia i nauczyciela.

Rozumienie podstawowych właściwości postaw, tj. kierunku postawy, roli postaw w determinowaniu ludzkiego zachowania, wpływu postaw na określone procesy psychiczne, orientacja w zakresie możliwości zmiany organizacji postaw – to zagadnienie niezwykle ważne dla nauczyciela każdego przedmiotu, a tym samym dla nauczyciela polonisty.

W celu uzupełnienia powyższych wiadomości można dodać, że postawy:

1. „Zanikają, zmieniają się i tworzą poprzez podleganie określonym, społecznym naciskom, wynikającym z określonych społeczno-kulturowych przynależności człowieka;
2. Tworzą się wtedy, kiedy człowiek, dzięki ukształtowaniu określonych pojęć i przekonań, potrzeb i dążeń oraz realizacyjnych nastawień, staje się skłonny do ulegania tym naciskom;
3. Kształtują się wówczas, gdy pozytywne reakcje na określone społeczne naciski są odpowiednio nagradzane⁴⁷.

Kształtowanie postaw winno być także traktowane jako „korygowanie pojęć i przekonań” jako „zmiana hierarchii potrzeb, wytwarzanie potrzeb nowych i ich odpowiednie konkretyzowanie (wytwarzanie dążeń i preferencji) w zakresie sposobów ich realizacji⁴⁸”, jako „przyswajanie wiadomości i umiejętności pozwalających realizować konstruktywne zamierzenia i w ten sposób ustosunkowywać się do rzeczywistości⁴⁹”.

Nasza koncepcja wychowania mocno akcentuje zespół postaw, które wyrażają stosunek do człowieka⁵⁰, do świata ludzkich dążeń, ideałów. Innymi słowy, chodzi tu

⁴³ Zob. W. Pasterniak, *Modele poznawania dzieła literackiego*, Zielona Góra 1977, s. 17.

⁴⁴ Wartość to taki stan rzeczy, który określa kierunek aktywności człowieka – zob. T. Tomaszewski: *Człowiek w sytuacji*, [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, s. 24.

⁴⁵ Wykonanie określonej czynności dla osiągnięcia określonego wyniku. Zob. tamże, s. 578.

⁴⁶ Pobudzenie emocjonalne wywołane „przez bodźce wewnętrzne, których źródłem jest niezaspokojenie potrzeb organizmu, nazywane bywa popędem (stanem po-pędowym)”. J. Reykowski: *Emocje i motywacja*. [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, s. 573.

⁴⁷ Zob. Cz. Czapow, *Funkcjonalność instytucji socjalizujących*, [w:] A. Podgórecki (red.), *Socjotechnika*, Warszawa 1974, ss. 168-169.

⁴⁸ Ibidem, s. 169.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Do poruszonej kwestii nawiązuje m.in.: K. Kotłowski, *Filozofia wartości a zadania pedagogiki*, Wrocław 1968. Do problematyki wartości nawiązują także A. Rosmini, *Zasady*

o stosunek do świata wartości, a więc postawy ideowe takie jak humanizm, solidarność z innymi narodami, egalitaryzm, zaangażowanie, ideowość, umiłowanie wolności. Szczególnie jednak zaakcentować należy postawę szacunku dla pracy, która spełnia wyjątkową rolę w naszym systemie wartości.

Ukształtowanie właściwej postawy szacunku dla pracy nie należy jednak do przedsięwzięć łatwych. Praca zawodowa nie może być traktowana wyłącznie jako pośredni środek do uzyskania ekwiwalentu pieniężnego, który z kolei umożliwi osiągnięcie „prawdziwych celów”. Zaakceptowanie bowiem takiego wzorca stosunku nauczyciela do pracy zawodowej byłoby równoznaczne ze zgodą na obojętne jej traktowanie, co raczej nie prowadziło do perfekcjonizmu. Należałoby kłaść nacisk na pracę, akcentując wewnętrzne czynniki motywacyjne. „Praca – zdaniem D. Dobrowolskiej – ma się stać jednym z głównych źródeł pełnego rozwoju osobowości człowieka przez umożliwienie mu realizacji jego zdolności, wyrażenie siebie samego, twórczej aktywności. Jakość pracy – zdaniem cytowanej autorki – jej wydajność, znaczenie społeczne w powiązaniu z odpowiednią motywacją mają stanowić miernik wartości człowieka dla społeczeństwa”⁵¹.

Takie podejście zobowiązuje do bardziej precyzyjnego określenia własnego stosunku do społeczeństwa. Stosunek ten jest wyrażany przez grupę tzw. postaw społecznych, do których zalicza się: postawę społecznego zaangażowania, postawę patriotyzmu, postawę społecznej użyteczności, postawę gospodarności, postawę społecznej dyscypliny, postawę społecznej odpowiedzialności, postawę społecznego współdziałania i postawę społecznej otwartości. Wyżej wymienione postawy umożliwiają pełnienie roli obywatela w społeczeństwie, charakterystycznej dla społeczeństwa obywatelskiego, które obecnie tworzy się w naszym kraju.

Określonej preferencji winno podlegać również kształtowanie postaw patriotyzmu⁵², umiłowania wolności⁵³ i osobistej odwagi⁵⁴. Z racji częstego kontaktu z dziełem literackim jest polonista w tej wygodnej sytuacji, że może aktywnie kształtować u ucznia postawę patriotyzmu⁵⁵. Odwoływanie się do literackich wzorów, inicjowanie działalności społecznej na rzecz środowiska, przybliżanie spraw społecznych, wychowywanie w duchu służenia krajowi i ludzkości, aktywna praca w środowisku szkolnym i domowym – oto zespół wybranych działań, który może się przyczynić do wykształcenia postawy patriotyzmu. Rozszerza się w ten sposób krąg zainteresowań ucznia, wzrastają jego obowiązki, a w związku z tym poczucie odpowiedzialności. Kontakt z określonym dziełem literackim zmusza do myślenia, wyciągania i formułowania wniosków pod adresem czynów bohaterów książkowych,

etyki, Lublin 1999, s. 222 i n.; M. Łobocki, *Wybrane problemy wychowania*, Lublin 2004, s. 24 i n.

⁵¹ Zob. D. Dobrowolska, *Praca zawodowa jako wartość w życiu jednostki*, [w:] *Problematyka i metody badań nad zadowoleniem z pracy*, Wrocław 1973; U. Gliszczyńska (red.), *Psychologia pracy*, Warszawa 1979; Z. Wiatrowski, *Pedagogika pracy w zarysie*, Bydgoszcz 1980; T. Nowicki, *Praca i wychowanie*, Warszawa 1980.

⁵² H. Muszyński, *Ideal i cele wychowania*, Warszawa 1974, s. 167 i n.

⁵³ Ibidem, s. 138 i n.

⁵⁴ Ibidem, s. 287 i n.

⁵⁵ B. Komorowski postawy: ideową, patriotyczną, obywatelską, polityczną i etyczną określa sumarycznym mianem postawy moralno-społecznej.

co niewątpliwie intensyfikuje uczenie się, stanowiące równocześnie bogate źródło motywacyjnych poczynań.

Kształtowanie, z kolei, postawy estetycznej nie należy do zadań łatwych. Ażeby prawidłowo kształtować postawę estetyczną ucznia, musiałoby się podczas studiów, czy w czasie pracy zawodowej, ukształtować własną, co pozwoliłoby ustosunkować się do utworu literackiego bardziej osobiście. Czytanie jednak lektury w szkole średniej czy w czasie studiów odbywa się zwykle pośpiesznie lub nierzadko jedynie poprzez kontakt z tzw. opracowaniem.

Przyswajanie sobie utworu literackiego poprzez sądy krytyków wzbogaca niewątpliwie wiedzę o nim i wykształca wprawdzie postawę z grupy dydaktycznych⁵⁶, zwaną recepcyjną, zabija jednak świeżość i bezpośredniość odbioru treści. Postawy dydaktyczne, do których zalicza się: recepcyjną, badawczą, emocjonalną i operacyjną – zdaniem cytowanego autora – „grają zasadniczą rolę w procesie dydaktycznym, w nauczaniu i uczeniu się, w kształceniu, w wyposażaniu w wiedzę i sprawność, w wiadomości, umiejętności i nawyki, a jednocześnie w dopracowywaniu się tych wiadomości, umiejętności i nawyków”⁵⁷.

Ważne jest także wykształcenie postawy badawczej, m.in. przez stosowanie heurystyki oraz metody nauczania problemowego. Wyżej wspomniana postawa jest konsekwencją stosowania poszukujących metod nauczania.

Wiele trudności może się spiętrzyć przed polonistą podejmującym próby ukształtowania postawy emocjonalnej. Uczenie się i nauczanie literatury przez przeżywanie nie należy do łatwych zadań. Dotyczy to również postawy operacyjnej, będącej m.in. rezultatem stosowania praktycznych metod nauczania i umożliwiającej sprawdzenie zdobytych wiadomości w nowej sytuacji. Chodzi w tym przypadku o twórcze wiązanie nauki z życiem, które powinno również interesować nauczyciela polonistę?

Związek wyżej zasygnalizowanych postaw jest wyraźny. O ile „postawa recepcyjna i badawcza są niezbędne w poznawaniu świata, o tyle postawy emocjonalna i operacyjna służą przeobrażaniu rzeczywistości. Dzięki integracji postaw dydaktycznych w procesie uczenia się - stwierdza jeden z cytowanych autorów - następuje również integracja poznania z działaniem, rozumowań teoretycznych z rozumowaniami praktycznymi, praw nauki z zasadami techniki, zdobywania i systematyzowania wiedzy w struktury z jej zastosowaniem”⁵⁸.

Dla rozszerzenia rejestru postaw wypada wymienić jeszcze postawę konkretną i postawę abstrakcyjną. „Człowiek moralny – stwierdza M. Maruszewski – może działać konkretnie, reagując na otaczające go rzeczy jako przedmioty jednostkowe, jak również, gdy nadchodzi potrzeba, może przyjąć wobec świata postawę abstrakcyjną, kierować się w swym działaniu zasadami i pojęciami ogólnymi”⁵⁹. Ta ostatnia zdolność jest niezmiernie ważnym elementem składowym osobowego wzoru nauczyciela.

⁵⁶ Zob. B. Komorowski, *O cechach osobowości nauczyciela nowej szkoły dziesięcioletniej i szkoły specjalizacji kierunkowej*, [w:] „I Ogólnopolski Sejmik Polonistyczny”, Warszawa 1975, z. 2, s. 40.

⁵⁷ Ibidem, s. 40. Zob. także B. Pękala, op. cit.

⁵⁸ Ibidem, s. 41.

⁵⁹ Zob. M. Matuszewski, *Mózgowe mechanizmy zachowania*, [w:] T. Tomaszewski (red.), *Psychologia*, s. 85-86.

Nie można także zapominać o kształtowaniu u młodzieży postawy demokratyzmu⁶⁰ i osobistej godności⁶¹.

Jeśli chodzi o kształtowanie tzw. postaw intelektualnych, to uświelenie powyższe nie może się stać procesem nadmiernego kumulowania i preferowania gotowych wiadomości, gdyż groziłoby to zwichnięciem właściwych proporcji oddziaływań na młodzież. Siłą rzeczy, rozwojowi w ten sposób podlegają zdolności poznawcze uczniów, natomiast na plan dalszy przesuwa się zagadnienie przygotowania do praktycznego życia. Może to w sumie prowadzić do jednostronności wykształcenia, czyli tzw. encyklopedyzmu. Praktycznym antidotum jest teoria materializmu funkcjonalnego⁶² – postulująca równowagę treści i działania, czyli związek teorii z praktyką.

Niezmiernie ważną kwestią jest orientacja polonisty w zakresie organizacji zespołu działań, mających na celu wykształcenie zmysłu dobrej roboty, czyli metapostawy prakseologiczno-polonistycznej. Przyczyny atrofii działań w tym zakresie mogą być różnorodne. Jedną z nich jest charakter przedmiotu „język polski”, który to z racji swej istoty, zakresu i kompleksowości oraz nadmiaru treści, zjawisk – szczególnie utrudnia sprawną organizację. Pośpiech i brak czasu to dodatkowe czynniki nieprzyjemne poloniście, powodujące pośpieszną realizację programu nauczania. Inną przeszkodą jest niepełna znajomość zasad, brak dostatecznych umiejętności związanych ze sprawnym działaniem. Zbyt abstrakcyjne w tym względzie ujęcia prakseologiczne zniechęcają praktyka do szukania w nich pomocy w codziennej pracy. Przepelnione często klasy uniemożliwiają organizowanie kontroli uczniów, co poważnie komplikuje nauczycielską pracę. Skąpo na ogół wyposażony warsztat pracy polonisty, braki w zakresie gabinetów, klasopracowni – niemały odsetek nauczycieli polonistów nie posiada własnego pokoju do pracy w domu – są również poważnym czynnikiem rzutującym negatywnie na organizację lekcji, samokształcenie i efekty pracy szkolnej.

Inną z postulowanych wartości jest ideał wychowania zakładający wykształcenie ogółu cech osobowościowych, umożliwiających prawidłowe funkcjonowanie i rozwój człowieka w społeczeństwie. Składa się na niego grupa tzw. postaw interpersonalnych⁶³, z którymi łączą się normy współżycia ludzi. Znajomość sygnalizowanej grupy postaw jest nieodzowna dla nauczyciela, zresztą tak samo jak i grupy tzw. postaw interpersonalnych⁶⁴, która określa stosunek człowieka do siebie samego. Postawy egzystencjalne i intelektualne dopełniają niejako wspomniany ideał osobowości i odzwierciedlają pełniej stosunek do otaczającego świata.

Mówiąc o rozlicznych postawach, warto przypomnieć o postawie nazywanej przez T. Kotarbińskiego „realizmem praktycznym”, co znajduje uzasadnienie w jej

⁶⁰ Zob. H. Muszyński, op. cit., s. 121.

⁶¹ Ibidem, s. 216 i n.

⁶² Zob. W. Okoń, *Podstawy wykształcenia ogólnego*, Warszawa 1976, s. 27.

⁶³ Zalicza się do tej grupy postawy: poszanowania godności człowieka, szacunku dla życia i zdrowia, tolerancji, poszanowania własności, rzetelności informacji, współodczuwania, poszanowania godności człowieka, szacunku dla życia i zdrowia, tolerancji, opiekuńczości, poszanowania własności, rzetelności informacji, współodczuwania, poszanowania autonomii ludzkiej.

⁶⁴ Zalicza się do tej grupy postawy: osobistej godności, samokontroli, perfekcjonizmu, odpowiedzialności za siebie, optymizmu, samodzielności, osobistej odwagi, dzielności.

charakterystyce. Postawę tego typu charakteryzuje przede wszystkim uwzględnianie realnych możliwości w działaniu ludzkim. Realistycznie praktycznemu obce jest wszelkiego autoramentu nieprzemysłane ryzykanctwo i nieokiełznana zachłanność. Kryterium zasadniczym postępowania jest „rachunek możliwości” w każdym poważniejszym przypadku, z uwzględnieniem hierarchii wartości realizowanych celów i zamiarów. Walka ze złem stanowi główny cel ludzi sygnalizowanego pokroju. Realista praktyczny wnosi, że „wtedy będzie najlepiej, jeżeli walce ze złem będzie się oddawało główne siły. Muzyce, plastyce i poezji pozostawia miejsce w programie działań, ale miejsce naczelne i wartość sztuki główną widzi nie w tym, że wzbudza ona swoiste wzruszenia – choć to jest cenne i bardzo cenne – lecz w tym, że ludziom walczącym z nawałą zła w różnych postaciach daje chwilowe odprężenie i ukojenie”⁶⁵.

Wykaz postulowanych postaw byłby niepełny, gdyby nie wymieniło się jeszcze postaw wobec kultury (postawy kulturowe) oraz wobec przyrody (postawy wobec natury).

Problematyka kształtowania prospołecznych postaw jak najbardziej wiąże się z problematyką tzw. zachowania naśladowczego, które „może być, lub też może nie być, rozmyślnym kopiowaniem kogoś; może być również tak, że osoba naśladowająca nie zdaje sobie sprawy, że jej zachowanie wywołane jest zachowaniem innej osoby i upodobniają do niej. Naśladownictwo rozpatrywane jako opis pewnego następstwa podobnych zachowań różnych osób – podkreślają cytowani autorzy – nie musi być definiowane w terminach dążeń, świadomości lub innych stanów psychicznych”⁶⁶.

Ażeby zorientować się w tak ważnym dla pracy szkoły problemie naśladownictwa jako jednego z podstawowych mechanizmów wywierania wpływu na ucznia, należy wyjaśnić, w jakim układzie warunków osoba skłonna jest naśladować inną. Trzeba stwierdzić, że bardzo często osoba naśladowana góruje nad naśladowcą określonymi właściwościami i pozycją społeczną, wiekiem, inteligencją i wiedzą. Nietrudno o wyjątki – np. dzieci naśladowują siebie. Przekonywające jest jednak stwierdzenie, że naśladownictwo jest rezultatem co najmniej dwóch procesów psychicznych: „pragnienia czegoś oraz postrzegania, że czyjeś zachowanie wskazuje na sposób zdobycia tego czegoś”⁶⁷. Chodzi tu, innymi słowy, o wykorzystanie mechanizmów zwanych inaczej „modelowaniem” którego istotę stanowi „przekazywanie cech z jednej osoby (lub grupy osób o podobnych cechach zachowania się), czyli z tzw. modelu na inną osobę, tj. na obserwatora”. Innymi słowy, chodzi o naśladownictwo, które w warunkach nowoczesnej szkoły winno znaleźć większe zastosowanie, nie przekreślając jednocześnie autokreatywnego działania ucznia. Trzeba dodać, że jednym z ważnych stymulatorów sygnalizowanego wpływu są kompetencje modelu: wiedza, kultura, wysoka pozycja społeczna oraz związany z tym poziom materialnego wynagrodzenia, co w sumie stanowi o atrakcyjności i sile jego oddziaływania. Innym ze znaczących stymulatorów wpływu osoby naśladowanej są związki, jakie łączyły ją z dzieckiem, wychowankiem.

⁶⁵ T. Kotarbiński, *Medytacje o życiu godziwym*, Warszawa 1966, s. 42.

⁶⁶ Zob. Th. M. Newcomb, R. H. Turner, Ph. E. Converse, op. cit., s. 24.

⁶⁷ Ibidem.

Osoby najbardziej znaczące w warunkach życia wychowanka, tj. rodzice oraz współtowarzysze zabaw, stanowią zwykle poważny czynnik stymulujący zachowanie. Wypada jednak podkreślić, że „zdolność wzbudzania zachowań przez model jest tym większa, im bardziej model wydaje się danej osobie podobny do niej”. Kilka atrakcyjnych modeli wywiera zwykle wpływ większy niż model pojedynczy. Atrakcyjność i wpływ modelu potęguje się w zależności od oceny grupy, do której należy wychowanek lub chciałby należeć. Decydują również o tym obserwowane następstwa określonych zachowań⁶⁸.

Wykorzystując proces właściwie planowanego modelowania, udaje się wzbogacić rejestr sposobów zachowania się, jak również można je likwidować lub odpowiednio ograniczać. Nie pozostaje to bez wpływu na dydaktykę, czyli na efektywność nauczania i uczenia się.

Nieobojętne dla pracy nauczyciela jest także rozumienie kompleksu zjawisk interakcyjnych, określanych facylitacją społeczną, obejmujących rezultaty pobudzania określonych jednostek pod wpływem „widzenia i słyszenia innych robiących to samo” wiązanych z kolei ze zjawiskiem „kumulatywnego wzrostu intensywności i stymulacji” wywierającej wpływ na postawy ucznia. Ważność rozumienia tego zjawiska polega na tym, że może być ono we właściwy sposób wykorzystane w organizacji pracy ucznia w procesie dydaktycznym.

Problem zachowania naśladowczego pozostaje w ścisłym związku z problemem identyfikacji. „Terminem identyfikacji – stwierdza J.S. Bruner – określa się zwykle te formy silnego przywiązania, z którymi wiąże się poważne zaangażowanie emocjonalne. Ale istnieją – dodaje cytowany autor – łagodniejsze formy identyfikacji, które odgrywają ważną rolę zarówno w dzieciństwie, jak i w wieku dorosłym. Osoby będące przedmiotem tej lżejszej formy identyfikacji należałoby chyba nazwać modelami w zakresie kompetencji. Są to ideały ze względu na pewne posiadane umiejętności, ludzie godni zaufania, z którymi możemy nawiązać bliższy kontakt. Reprezentują nie tyle jakie walory, a mianowicie upragnioną przez nas kompetencję; najważniejsze jest jednak to, że przez kontakt z nimi można te kwalifikacje osiąść”⁶⁹.

Wiedza na temat procesów motywacji jest niezwykle ważna dla nauczyciela polonisty. Chodzi tu bowiem o takie działanie, by wszelkie formy zachowania uczniów miały charakter zachowania motywowanego, które objęłoby to, co jednostka postrzega, czyni, odczuwa i myśli w mniej lub bardziej zintegrowany sposób, dążąc do określonego celu. Umiejętność właściwego motywowania uczniów, ukazywania im wartościowych celów działania, obok ich zdolności uczenia się w interakcjach ludzkich, a tym samym i nabywania motywów, jest niezwykle doniosła dla praktyki dydaktyczno-wychowawczej.

⁶⁸ Wykorzystano tu szereg danych zawartych w artykule K. Pospiszyla, *Agresywne zachowanie się w świetle teorii uczenia*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1977, nr 1, ss. 115-117.

⁶⁹ J. S. Bruner, *W poszukiwaniu teorii nauczania*, Warszawa 1974, s. 172.